کتھی، سُنیئر تے وسیب

پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا☆

میریاں کھوجیاں لوک کہانی دیاں لکھتاں چھپن مگروں بیلیاں کئیں واری ایہہ سُجھا دتا کہ اپنے کھوج ڈھنگ توں جانُو کراوَ۔ اکھے سوڑیاں سامیاں پاروں ای تاں اگے ذہناں تے مناں نوں ڈکے لگے ہوئن۔ اساں لکھت سومیاں نوں ہمیش او ہلے رکھیا ہے تاں جو اپنی ہٹی دی وِکری ودھے۔ ناں ناویں دی دُھرمن اندر بیٹھی سِک۔ جدوں سِکاں نوں تریڑاں پیندیاں ہن تاں ہواڑھ کوہاں توں ڈکیندی ہے۔ یورپی قوماں اپنے علم دیاں وسباں راہیں کتھوں دیاں کتھے اپڑ گئیاں ہن۔ اوہناں دیاں بنائیاں ستھاں علماں دے کھلار دا کارن بنیاں ہن۔ اساڈیاں سوڑاں دے کئیں رنگ ہن۔ سامیاں بارے وت کدی سہی۔

یورپ وچ اُنھویں صدی توں ای لوک ادب دیاں کھوج ستھاں دامُڈھ بجھ گیا ہا۔ لوک ادب نوں کئی پکھاں توں پڑھن دی پرت پئی۔ وت نکیاں وڈیاں ستھاں سنے کالجاں، یونیورسٹیاں وچ لوک ریت دی جانکاری کان نصاب ویترے گئے۔ ایہناں نصاباں دامُڈھلا ٹیچا ایہو ہا کہ نویں پیڑھی دامُہاڑ لوک ریت دی سانبھ ول ہووے تے اوہ ایس کھیتر وچ اپنا سیر پاون۔ انگریزی لکھتاں وچ ورکشاپاں دیاں کارروائیاں تے سوالنامے سبھ سجھا لبھ ویندن، پر اسانوں ایہہ 'سوالنامے' کدی پوہ نہیں سکے۔ ایہدا کارن ایہہ ہے کہ ایہناں دے سراں اُتے وپارستھاں دا ہتھ ہوندا ہے۔ سٹا ایہہ نکلدا ہے کہ سوالنامیاں دی تربیت کتھی نوں جیوندے جاگدے آزاد بندے دے طور تے نہیں سگوں وست وانگوں لیندی ہے۔ ہک اوپرے جی کولوں اپنے مطلب دی شے کیویں کڈھاونی ہے۔ ایہہ سُوجھ دُوئے وسیباں، پرائی بولیاں وچ کھوج کرن والیاں باؤاں کان لکھاں دی ہوسی، پر اساڈے واسطے نہیں۔ اساڈی باہلی کھوج انگریزی راج توں پہلاں دیاں باریں بارے ہے۔ ایہدا سوماباروا سی ای ہوسکدے ہن۔ وِشا باردا ہے۔ کتھی باردا ہے۔ سُنیئر تے کھوجی بارواسی ہن۔ دھرتی جائے نال دھرتی دی گل کرن کان ہتھیں

☆پروفیسر شعبہ پنجابی، جامعہ پنجاب، لاہور

'سوالنامہ' امریکا دی کھوج ستھ دا ہووے۔ ہے ناہا سے دی گل۔ اساڈی سُوجھ موجب تاں ہر وسیب دا گل کرن دا انگ وکھرا ہوندا ہے۔ اوس انگ نوں سمجھن دی لوڑ ہوندی ہے۔

لوک کہانی دی کھوج سے اوپریواں ای کدھ ہے۔ جے کتھی، سُنئیر تے کھوجی وچوں ہک دِھرآلوں کان آئی تاں سمجھو گل نہ بنی۔ ایہہ اوپریواں نرا دُوئی بولی دا نہیں۔ اپنی بولی راہیں وی جمدا ہے۔ جے کھوجی ہور وسیب دا ہے تے اوہدا لہجہ، ملنی جُلنی، بہنی اُٹھیونی وی دسدی ہے بھائیا! میں ٹیپاں بھرن آیاں تاں چنگا بھلا گُن ونتا وی نرگُنا ہووینداہے۔ کیہ بھلا تُسیں وسیب نوں سمجھن دی کوشش کردے اوتاں وسیبی وی تاں تہانوں چھاندا ہے۔ کیہ پتہ تہاڈے کھوٹ چوں پہلی تکنی نال ای دُسار ہووینداہووے۔ انج مُڈھلی حیثیت کتھی دی ای ہے۔ اوہ جیون دے گُناں، اوگناں، وسباں تے کسباں نوں کیویں اپنے چیت اچیت وچ تھاں دے کے نروار دا ہے۔ انج اوہدے ہنڈھیپے تے کلا دی موہر ہے۔ جے اوہنوں لادُوکرن آلے رَچھاں نوں ہتھ مارن ای لگسو تاں کہانی دا گل اوتھائیں گُھٹی جاسی۔

اُنج تاں لوک کہانی دیاں کئیں ونکاں ہن، پر اسیں وسیبی تے تاریخی کہانیاں نوں ای مُکھ رکھیا ہے۔ وسیبی کتھاں دی چون سے کتھی ای بدل ویندا ہے۔ اوہ خاص قسم دا کتھی ہوندا ہے جیہڑا ابتی نوں یادرکھیندا ہے۔ اوہ گنیاں چُنیاں ای کہانیاں کریندا ہے۔ ہر تھاہرے ایہے کہانیاں دوہراون پاروں اوہدی کہانی دا سچّا پیڑیا ہوندا ہے۔ ایہہ وسیب وچ بیتی دا نقشہ موہرے لیاوندیاں ہن انج ایہناں دے وچ تبدیلی بہت گھٹ آوندی ہے۔ کئیں قبیلیاں دے میراثیاں تاں ایہناں دیاں واراں تے سدوی بنائے ہوئن۔ اوہ اپنی کہانی نثر وچ سناوندے ہن، پر رس ودھاون کان کڑے تے ٹکاں وی لائی آوندے ہن۔ انج کہانی اپنے اصلی واقعے دی ہوندتوں باہلی دورنہیں ویندی۔ شاعری اپنے سارے گُناں دے ہوندیاں وی کلاتمک جکڑاں وچ جکڑی ہوندی ہے جیویں چھند، چال، قافیہ، ردیف، آہنگ تے ماتراں۔ تخیل کان نثر وچ ایہہ سوڑنہیں ہوندی۔ بھاویں ہر جی کتھی وانگوں کتھ سُنا نہیں سکدا پر واقعہ اوہدے کان اوپرا نہیں ہوندا۔ وسیبی

سُنئیر کہانی دے اخیر نوں پہلاں توں جاندا ہے پروت وی ایہد ے وچ بُڑ بُڑ جیوندا ہے تے کہانی سُند یاں اُکا ای سجرا۔

ایہناں کہانیاں دا ہِک ویلا وی ہے تے تھاں وی۔ ایہہ ساندل بار، کڑانا بار، گوندل بار تے گنجی بار دے قبیلیاں دے جیون ڈھنگ، سُچ کُچ نوں نتار دیاں ہن۔ ایہناں کہانیاں دا سما سولھویں توں اُنھویں صدی دا ہے۔ باہلے قبیلے تاں اجے وی سگویاں تھاہراں اُتے بیٹھن۔ ایہہ عام پڑھن ہاراں کان کہانیاں ای ہن، پر بار واسی خاص طور تے اوہ قبیلے جیہناں دے وڈ کے پاتر ہن، اوہ تاریخ وانگوں ماندے ہن۔ ایہہ باہرلیاں تے بارواسیاں دی تکنی دا نکھیڑ وی ہے۔ باہرلا فارسی، انگریزی نوں پنے دے عرش اُتے اُتر دا نہ ویکھے تاں اوہ فکشن آکھسی۔ اوہ فارسی انگریزی لکھت نوں ’ریکارڈ‘ آکھ وڈیاوندا ہے۔ ایہہ کہانیاں بار دے لینڈسکیپ تے اقداری نظام وچ گُنھیاں ہوئیاں ہن۔ ایہناں دے پاتراں دا ویہار ایس گل دا ہُنگار بھریندا ہے کہ ایہہ وسیب صدیاں توں اپنے پیراں اُتے کھلوتا ہے۔ جُوہاں دی رہت بہت، علاقیاں دا مزاجی نکھیڑ، ویرورودھ، سانگیاں دی لج، ہوندی طاقتے ٹلنا، ہنر دا وڈیاء، ویری دا آدر، کیتی گل اُتے پہرہ، پروہن چاری، ڈاڈھیاں توں ستے ہوئے کان جان وارنی، اوکھے ویلے بدیسیاں دے مقابلے اُتے اپنیاں دا پکھ پُورنا، اجیہاں قدراں ہن، جیہڑیاں دُنیا دے وڈے توں وڈے وسیباں توں ودھ نہیں تاں ساویں ضرور لبھندیاں ہن۔

ایہہ وسیب ہِکرے وسیباں وچ نہیں گنیندا۔ ایس دھرتی اُتے دھاڑویاں دی ہِک لمی وہیر ہے۔ آریہ توں عرباں تیکر ایتھے کیتی قوماں آئیاں تے اوہناں اپنے جیون ڈھنگاں نوں سنکاریا۔ ہتھلیاں کہانیاں وچ ترکاں، مغلاں، پٹھاناں تے انگریزاں دیاں وسیبی قدراں تے باریں دی سُوجھ وچ ہِک ٹکراو کھالی دیندا ہے۔ ایہہ سچ ہے کہ کابل، پشاور، دلی، لہور تے مُلتان فارسی بولن والے بادشاہاں دے گڑھ بن چکے ہائن۔ باریں نوں وی ٹُرکی، تازی مدھول کے لگھدے ہائن۔ وت صبر کِتا اٹھ سوسالہ راج۔ ایس تاریخی جبر دے ہوندیاں وی بارواسیاں وسیب

دا ست ممکن نہیں دتا۔ایہہ وسیبی ست ای ہوندا ہے جیہڑا اوکھے ویلے وی جی نوں اپنے پیریں کھلا ردا ہے۔ دھاڑوی اپنی بولی تے دُوجے پینتڑ یاں نال غلاماں نوں نواوندا ہے۔ جے وصولن آلے سرے تے سچّا وسیب تے پرکھا کھ ہووے تاں وت نتارویاں شیواں ای غلاماں نوں وارے کھاوندیاں ہن۔ سخی خان خواص کہانی موجب دکن دے لودھی نواب داپُتر ہے۔اوہدے جمن توں پہلاں ای اوہدی ماں نوں بھنڈ کے شاہیوں کڈھ دتا ویندا ہے۔ جُرم ہے بادشاہ دی گل گُنڈ نی۔ ایجیہے پاتر نوں چِتھاں دی کدھی تے بار ای سہار سکدی ہے جتھے مُونہہ اُتے سچ بولن بندے دی ہوند دانشان ہے۔ خان خواص چتھاں دی کدھی اُتے چھیڑواں نال ودھداپلد اہے۔ موت من کے وی گل اُتے کھلوتے رہن پاروں فقیر سنیاسی اوہنوں ’پارس‘ دیندا ہے۔ فقر تے جوگ دوا جیہاں سوغاتاں ہن، جیہڑ یاں ایس دھرتی دے بندے نوں بندہ بناوندیاں ہن۔ ایہا ’پارس‘ لوہے نوں سونا کریندی ہے۔ فقیر دی پارس وی ایہا ہے:

سخی خان خواص سُکھے دا
دُکھ ونڈیندا ہے دُکھے دا
پیٹ بھریندا ہے بھُکھے دا (1)

جیہدے ہتھیں ایہہ شے آ گئی اوہ دلی دی شاہی نال ٹکراون جوگا ہوویندا ہے۔ سلیم غوریا دِلّی وچ بہہ کے سراں تے راج کریندا ہے، پر خان خواص مناں اُتے۔ (2) دلی دی شاہی تلواریں راہیں سراں نوں نواوندی ہے تے جدوں پڑ دی جِت نہیں ہوندی تاں کھوٹ، مکر دے مکھوٹے نال پئی نبڑدی ہے۔ لوکائی خان خواص نوں ’سخی‘ آکھ ستکاردی ہے تے سلیم غوریے نوں ’گیدی‘۔ (3) سُوریاں دا راج جدھر گئیاں بیڑیاں اودھر گئے ملاح۔ ’’سخی خواص خان‘‘ دا قصہ میاں محمد بخش ہوراں لکھیا ہے۔ (4) آر۔سی۔ٹمپل نے ’’حکایات پنجاب‘‘ حصہ سوم وچ اوہناں کہانیاں دی فہرست دتی ہے، جیہناں نوں اوہ چھپوانا ہی سکیا۔ ایہناں دے وچ ’’خواص خاں کا گیت‘‘ شامل ہے۔ (5) ایچ۔اے۔روز نے وی ’خان خواص‘ دی لوک کہانی داویروادتا ہے۔ (6) قلعہ روہتاس وچ خواص

خان دا مزار ہُن وی کھلوتا ہے۔(7) اکیہویں صدی وچ لوک مانتا دا ثبوت ایہہ کہانی ہے۔(8)

''غلام محمد چیما'' دی کہانی وچ مُغل بادشاہ اکبر دا ویرواملدا اے۔(9) اکبر ایہہ گُھنڈی جاندا ہے کہ شاہی ویہار دیاں نینہاں دیسی ہُنر تے سیان پواُتے پکیریاں ہوسکدیاں ہن۔ ایس وسیب نوں نکھدیاں پیو آلا حال ای ہوسی۔ ایسے پاروں اوہنوں ٹوڈرمل وارا کھاوندے ہن۔ غلام رسول چٹھےنوں وی سروپے تے جاگیر نال ایس ویہار دا حصہ بنالیا جاندا ہے۔ چٹھےنوں ایس بیلپ اُتے مان ہے، پر دیس دی ہِک سُپتری ایہہ اوہلا لہیندی ہے۔ اوہنوں پتہ ہے کہ مُغل دی چال ہے سروپا۔ کھر اسجن تاں اوہو ہوندا ہے جیہڑا بیلی دے گھر نوں اپنا گھر جانے تے جے تِون چوں نہیں کھمدا تاں وت کھوٹا۔ چیمی ایسے لوک سوجھ نال اکبر دی 'میں' تے اوپر یویں نوں ٹھکوردی ہے۔

''اسالت گلوتر''(10) ''مگھے خان گوندل''(11) تے ''امیر بھروانا''(12) دی کہانی دا مُڈھلا وِشا ہکو ہے۔ ایہناں دا سماوی اٹھارویں صدی دا پنجاب ہے۔ ایس بیتی دا وڈا سوما بلھے شاہ، علی حیدر، وارث شاہ تے نجابت دے وین ہن۔ ایہہ کہانیاں وی بابیاں داہُنگارا بھریندیاں ہن۔ انج جاپدا ہے کہ ایہہ دھروہ اجے بار واسیاں دے اچیت وچوں نکلیا نہیں۔ لوک کہانیاں دا پاتر پٹھان دُوئے دی دھی بھین دا ویری ہے۔ ایہہ ہونی ساندل بار، کڑانا بار تے گوندل بار دے سورمیاں نال ورتی ہے۔ ایتھے ہر پاسے ہِکسے بھاء پئی ورتیندی ہے، پر جدوں ایہہ کالک سُورمے دے مُونہہ مِلیندی ہے تاں اوہ بہہ نہیں سکدا۔ تریئیں سُورمے وڈے چاہواں نال پرنیندن۔ تریئیں وسیب وچ نشا بھر ہن۔ تریئیاں دیاں سوانیاں وِن دوسیاں ہن۔ جدوں اوہ دھاڑوی دی وست بندیاں ہن تاں اوہناں نوں پتہ ہے کہ ہُن پچھا نہہ کاہیں آدردیونا ہے۔ اوہ نویں جاگے تھاہر بناون دی کر دیاں ہن، پر پچھلی تند وی چھڈیاں نہیں پئی چھٹدی۔ مگھے خان گوندل تے نارنگ ساہی دے جدی ویری محمد خان بلوچ تے اسالت گلوتر اپنے ویربھُل کے دھرتی جائیاں نال کھلو جاندے ہن۔ گھراں وچ تاں کھیہہ بازی لگی ای امدی ہے، پر جدوں دھاڑوی دھروہ کردا ہے تاں ایہہ وسیب ہِک مُٹھ ہووینداہے۔ خورے ایہا مت ایہناں دے نال واپری نوں کہانی

بناوندی ہے یاں کہانیاں ایہہ سبق دیندیاں ہن۔

''صاحب میراثی'' (13) تے ''مالی بھٹی'' (14) دوویں کہانیاں انگریزی راج دیاں ہن۔ ایہہ کڑانا بار دیاں واپریاں ہن۔ ایس سمے دی خاص گل زمین نوں ذاتی ملکیت بناون ہے۔ ہُن قبائلی سُوجھ جاگیرداری وچ وٹیندی پئی ہے۔ ''صاحب میراثی'' دی کہانی وچ اُچم اوہناں دا ہے، جیہڑے زمیناں بنیندے ہن۔ راٹھاں دی ایس پیڑھی نوں ذاتی ملکیت توں پہلاں دا سما چیتے ہے۔ صاحب میراثی نویں اُسردی جاگیرداری دا سُر ماراٹھاں نوں پا کے بدلدے ویلے وچ مٹکاون دی چنتا پیالیندا اہے۔ بندیائی دی کائی پچھلی اَیل مَیل ہا تاں اوہنوں ہُن مانجو۔ ایسے نوں 'سیانے' ویلے نال بدلن آہدے ہن۔ ایس کہانی توں گورے دے انیاں تے قبیلیاں دی نفسیات ویکھ کے ورتارے دی دس وی پیندی ہے۔

''مالی بھٹی'' دی کہانی بار دے وسیب تے وسوں دی نشا بھر مثال ہے۔ گور وقبیلہ کڑانا بار دا صدیاں پُرانا واسی ہے۔ اوہ ایس مٹی دے پُتر ہن۔ ایہدی گودی کھیڈ کے جوان ہوئن۔ مال ڈنگر ای اوہناں دا جیون وسیلہ ہے۔ کڑانے دیاں پہاڑیاں دے آل دوالے ٹوئے ہن جتھے پانی کھلوندا ہے تے مال ڈنگر پیندے نہاوندے ہن۔ مینہاں پاروں کڑاناوس پیندا اہے۔ گھاہ بوٹ دی چرائی میوندی نہیں۔ کڑانا بار چوں لگھدیاں کوئی جی راہاں توں ڈکے یاں چرائی ہوڑے۔ بارواسی ایہہ سوچ ای نہیں سکدے۔ پر ایہہ ہووینداہے۔ انگریزی راج سمے زمین نوں ذاتی ملکیت بنا دتا جاندا ہے۔ ہُن دُوئیاں جُوہاں دے واسی آ گئے۔ مالکی دی میں نویں آیاں دی ہوند دا نشان ہے۔ دُوئے وسیباں چوں آئے ہویاں کان دھرتی ماں نہیں وست ہے۔ اوہ اُپج تے منڈی دی سا کا چاری دے بھیتی ہن۔ ضلع دار، گرداور، مُنشی، پٹواری، تھانیدار تے دوجے سرکاری نوکراں دا ایہناں نوں تھا پڑا وی ہے۔ منڈیاں دا ڈِھڈ ھ جوں ایہناں بھرنا ہویا تاں ای مال گڈی راہیں بندرگاہواں تے اپڑنا ہویا۔ وت ولایت دا ٹھپا لگ کے کالونیاں وچ وِکنا ہویا۔ انج ایہہ پونجی وادی دیاں تھُوہنیاں ہن۔ سائیاں نوں پیارے تاں لگنے ہوئے۔ بارواسی باریں نوں اپنا وطن

سمجھیندے ہن۔ چوکھے قبیلیاں نوں سمجھ وی نہیں آوندی دودھ، پُتر تے ان وکاؤ وی ہوندا ہے۔ بار دی ریت تے جیون نوں سدھے پر پیکھ وچ ویکھن دی تھاویں باؤ دھراں ایس چالے نوں بجی کرن دے پیچ کڈھ لیندیاں ہن۔ ہلا بھلا جیس جی نوں زمین دی مالکی دا شعور ای نہیں تے اوہدا کوئی سر آن پاڑے تاں اوہنوں کیہڑی 'ٹوپی' ٹھہسی ؟ ایہہ کہانی باراں دی آباد کاری مگروں پہلی پیڑھی دیاں دوواں دِھراں دے چالے نوں ہمیش کان اپنے کلاوے وچ سانبھی بیٹھی ہے۔

ایہہ کتھی انگریزی راج توں پہلاں دی کتھ ای کیوں کریندن؟ جے ایہہ کتھی دی ذاتی چون ہے تاں وت سُنیئر اوہنوں کیوں لبھ جاندن، جیہڑے ایہہ کتھاں سُندے ہن۔ جے کتھ سُنن والا کوئی نہ ہووے تاں کتھی کدوں آون؟ ایہناں کتھاں وچ کتھی تے سنیئر دی گوڑھی سانجھ ہے۔ انگریزی راج دیاں 'برکتاں' وچ نہراں، ریلاں، منڈیاں، سکولاں، کالجاں، تھانیاں، کچہریاں دے جس لبھدے ہن۔ ہُن جیون ہور دا ہور ہو ویندا ہے۔ ایس ویلنے وچ نیپڑ یا نرول جی نہیں رہندا سگوں مالکاں دی وست بن ویندا ہے۔ ایس ویہار نال رسیاں دِھراں تھوڑے چر وچ ای رزق وسیلیاں دیاں رازق بن بہندیاں ہن تے ویہریاں دھراں نوں چور، ڈاکو تے جانگلی دے پھُمن لگدے ہن۔ رسے ہوئے لابھ تے لوبھ نال نت نویاں ملاں وچ نشیائے ہوندن۔ ویہرے بندیائی تے آزادی نوں وِڈیاء کے ساویں کھلوون دا جتن کردے ہن۔ اوڑک ٹھگی ونج دی چڑھ مچدی ہے۔ گورے دے ویتر ے اداریاں وچ اوہناں دے پیر اڑدے ہن جیہڑے اُتلیاں منتراں نال کیلے ہوئن۔ ایہہ لیکھویں ای راج دے رچھ ہوندن تے نویں وسیلیاں دے وارث۔ باروا سی ہتھل تے نِگُنے ہو جاندن۔ ایہہ نویں ہوند کسے نیائیں ٹورے چوں نہیں پنگر دی، جیہدے سٹے وچ مشینی عمل جیون دا حصہ بندا ہے۔ پہلاں گورے دی لوڑ کان جی دی تچھائی ہوندی ہے وت تچھے ہوئے گورے بن بہندن۔ آزاد بندہ تے مرضی دا جیون بارواسیاں دا مُشکی سُفنا نہیں سگوں پکی تھتھی تاریخ ہے۔ آزاد بندے دی جیونی دا پرچھاواں اوہناں دیاں اگلیاں پیڑھیاں وچ وی نظر یندا ہے پر ایہہ رنگ وی تچھیاں توں نہیں سہاریا ویندا۔ اوہ چپساں وٹ کے

جڑھاں وڈھن دے پے متے پکاوندن جیویں اجو کا بندہ ون، جنڈ، کریرا ای نہ ہووے متے۔
اگیں لا کے ساڑ دے کردین چواتی (15)

راج توں پہلاں دی ہوندا ایہناں کہانیاں راہیں چیت اچیت چوں نکل کے سُچیت پئی کریندی ہے۔

ایہناں کہانیاں دا سبھا ستھائی ہے۔ایتھے کوئی اجیہا مذہبی ادارہ نہیں دسدا، جیہڑا جیون دے دھارے نوں اپنے وس کیتی بیٹھا ہووے۔ایہہ رب تے فقیر دے مانتو ہن پر مُلاں مسیت دے ہٹھارو نہیں۔ایہہ کہانیاں متھہاس دے پر چھاویں ہیٹھ وی نہیں اُسریاں تے نہ ای ان ڈٹھیاں قوتاں ایہناں دیاں واگاں موڑ دیاں ہن۔تقدیر پرستی تے بندے دی بے وسی وی الجھ ہے۔ایہہ آپت اچ رسدے لڑ دے ہن، پر قاضی دی عدالتوں نیاں کراون نہیں ویندے۔ایہہ میلا کر کے ہِک دُوئے نوں منا وی لیندن تے ورھیاں دے ویر جھپ وچ بدل ویندن۔قبائلی لڑائیاں وچ کسے دی دھی بھین دا مندا نہیں منگیا ویندا۔جدوں کوئی ترک مغل پٹھان ایس وسیب نال انج دا وادھا کردا ہے تاں جدی ویر بھُل کے وسیب دی انکھ موہرے آ ویندی ہے۔ویری دی پھِٹک تے ہو چھ پُنا ایہناں دے نیڑیوں وی نہیں لگھیا۔ویری دے گُناں نوں منن اصل وچ جی دے اپنے وڈِپ دا ثبوت ہے۔ایہہ وسیب ہزاراں ورھیاں توں اپنے پیراں اُتے کھلوتا ہے تے رل وسن دے 'ان لکھے' معاہدے نوں پیا آدریندا ہے۔

ایتھے گوہ گوچری گل ایہہ ہے کہ جے کہانیاں ہِک متھے ویلے تے تھاویں ہوند وچ آئیاں ہن یاں ہِک وسیب دیاں واپریاں ہن۔وسیب وی اجیہا جیہڑا باہر لی سُوجھ نوں پیہن چھانن دی سکت وی رکھیندا ہے۔ایہناں دی اپنی اکھ وی ہے۔ایہہ کہانیاں ہُن کیہڑی لوڑ پُور دیاں ہن؟ اصل وچ ایہہ لوک کہانی دی پرکھ ریت دا پواڑا ہے۔لوک کہانی نوں ہُن تیکر کئی علماں دی عینک نال ویکھیا گیا ہے۔ایہہ اگدوں سوچی نوں لوک کہانی اُتے مڑھن آلی گل ہے۔جیویں دُوئیاں کلاواں دی پرکھ سے وی ہوندا ہے۔ایہہ تاں پکی گل ہے کہ کتھ سُننی وسیب دا ہِک انگ ہے۔انج موہرلی حیثیت کتھی دی ہے۔کتھی اپنی کتھ تاں ای سُنا سکدا اے جے اوہدا گھٹو گھٹ ہِک

سُنیئر ہووے۔ ایہہ نانی دو ہتر اوی ہوسکدے ہن۔ انج وسیب دے دو جی اڈ واڈ حیثیتاں اختیار کر لیندے ہن۔ ہک سُنان والا تے دوجا سُنن والا۔ سُنن والے وسیب وچ ہک توں ودھ وی ہوندن۔ اوہناں دی سا کا چاری وی ہوندی ہے۔ میل بند وسیب وچ میلی وی ہوندن، پر کہانی سُنن سمے اوہناں دیاں دوای حیثیتاں رہ جاندیاں ہن کتھی تے سُنیئر دی۔ دُوئیاں حیثیتاں لا ہمے ہو جاندین۔ کتھی وسیبی سُو جھ داسنیہا دوئیاں تیکر اپڑاوندا ہے۔ اوہ ایہہ سنیہا وصولن کان تیار ہن۔ ایہہ سنیہا ڈھیر واری تاں اکھراں، شبداں دی متھاجی وی لاہمے کر چھڈ یندا ہے۔ کتھی چہرے دے لہا چڑھا، سینتاں نال وی بہوں کُجھ دسیندا ہے۔ انجیں وانگوں سُنیئر ہُنگارے تے سینتراں راہیں اوہدے سنیہے نوں سچ مندا ہے۔ انج دی گھڑی لگن نال ایہہ واقعہ اتلا ہو جاندا ہے۔ ہوسکدا ہے کہ کتھی دا پیویاں کوئی ہور وسیبی جیہدے توں اوس کہانی سُنی ہے ایس سکھر نوں نہ چھوہ سکے۔ انج ایہہ دوویں دھراں وکھ ہوندیاں وی کتھ سُنن سُنان سمے ہک تھی ویندین۔ انج لوک کہانی نت نویں ہوند بنائی رکھدی ہے۔

وسیبی کتھ تاں پچھوں ٹُری امدی ہے۔ اوہدا مڈھلا واقعہ وی اوہو ہے، جیہنوں وسیبی سُنیئر پہلاں توں جاندا ہے، پر ایہدی نویں ہونداوس وسیب، وسیبی سُنیئر اں دی رلت نال ای بندی ہے۔ ایتھے ہک نیڑے دی مثال ویکھ لوو۔ ایہناں کہانیاں وچ کئی انگریزی شبد آوندے ہن جیویں سکولی، پُلس، منیجر، ٹائم، آڈر، ہوٹل، رجسٹر، گورمنٹ، لسٹ، ڈیوٹی، ٹرینگ، سپیڈ، پوزیشن وغیرہ۔ ظاہر ہے پچھلی پیڑھی دا کتھی جیہدے توں اجو کے کتھی کتھ سُنی ہے اوہدے کول ایہہ شبد اوی نہیں ہوسکدی۔ اصل وچ ایہہ سُنیئر دے منن نال ای ہویا ہے۔ انج بھاویں کہانی دا مڈھلا سچّا تاریخی واقعے پاروں جنا وی بیڑیا ہووے، پر کہانی دے دُوئے انگ بدلن دا آہر کتھی تے سُنیئر کردا ہے۔ انج کتھ کیتیاں ہک معنے جمدے ہن۔ اوہناں معنیاں نوں ای کھوجی اگانہہ لے ٹُردا ہے۔ ایہہ آکھنا کہ کتھی دے ذاتی جیون، کتھی تے سُنیئر دی وسیبی ہوند، کلاکاراں دے سمے وچوں ہو آون، کھوج کھیتر دے وسیباں تے جُو ہاں دی گھالنا نال کوئی فرق نہیں پیندا، جچدا نہیں۔ اجیہی سُو جھ

نویں رنگاں توں چِک تان لیندی ہے۔ رابرٹ۔ اے۔ جارج وڈی نتارویں گل کیتی ہے۔

"Furthermore, it is important to make an academic distinction between social functions and social uses, for while the former are always representative of the viewpoints of the investigations, the latter always reveal the viewpoints of the participants in the storytelling events. For this reason, the social uses are, in many ways, more important than the social functions, for they provide native or in-group insights into the meaning and significance of storytelling events that the nonnative or out-group investigator might have no way of observing or discovering because of his own social conditioning and cultural biases." (16)

اصل وچ انج دیاں سُوجھاں تدوں ای جمدیاں ہن جدوں کہانی سُنن نوں جیون دا انشا بھر واقعہ نہیں منیندا۔ وسیب دی تکنی تے ہوندتوں دماغ تے اکھیں نُوٹ لِیندیاں ہن۔ ایس تکنی دی پُٹھی کھل پئی لہیندی ہے اگدوں سوچیاں سوچاں نال۔ گملیاں نوں پھلواڑی آکھن نال باؤاں نوں حال تاں پے سکدا ہے پر ایہہ سچ نہیں ہونتر دا۔ جے کتھی، سُنیئر تے وسیب انتلی گھڑی گھڑن دا آہر نہ کرین تاں لوک کہانی دی کلا ای مُک ونجے۔

حوالے/حاشیے

1 ایہہ کہانی پہلی واری ''پنچم'' نومبر 1999ء وچ چھپی۔ کمپوزر کُجھ سطراں کمپوز کرنوں اُک گیا ہا۔ ایہہ حوالہ چھڈ یاں سطراں وچوں لیا ہے۔

2 شیر شاہ سوری دا نِکڑا پُتر جلال خاں، اسلام شاہ دا لقب اختیار کر کے دلی دے تخت اُتے بیٹھا، پر لوکائی وچ سلیم دے ناں توں مشہور ہویا۔ مغربی بنگال دے گور والے قلعے دی نسبت پاروں سلیم گوریا وی آکھیا وینداہے۔ کتھی اوہدا ناں 'غوریا' اُچاریا ہے ایس کان اساں سگواں رہن دتا ہے۔

3 خان خواص شیر شاہ سوری دا سرکڈھواں جرنیل ہا تے کئیں فارسی مورخاں اوہدی بہادری تے چنگیم دے گُن گاویں ہن۔ قلعہ روہتاس دا ہک بُوہا اوہدے ناں اُتے ہے۔ سید محمد لطیف ہوراں اوہدی پنجاب دی حاکمی دی دس پائی ہے۔ (لطیف: 127) کالکارنجن قانون گو اوہنوں صوفی آکھیا ہے۔ (قانون گو: 689) احمد یادگار ''معدن جودوکرم اور منبع خیرات وحسنات'' آکھ وڈیایا ہے۔ (احمد یادگار: 254) شیر شاہ دی وفات (1545ء) مگروں اوہدا پُتر اسلام شاہ تخت اُتے بیٹھا۔ خان خواص شیر شاہ دے وڈے پتر عادل خاں دی دھڑ کیتی۔ عادل خاں شکست کھادھی۔ جدوں ہیبت خان نیازی اپنا راج قائم کرن کان اسلام شاہ دے مقابلے اُتے فوجاں لے دھانا تاں خان خواص نیازیاں دا ساتھ نہ دتا کہ میں شیر شاہ دا وفادار آں۔ اوس کمایوں (کماؤں) وچ جا پناہ لئی۔ اسلام شاہ دے اندروں رکڑ نہ گئی تے اوس خان خواص نوں دھوکے، مکر، فریب تے کوڑیاں سونہاں نال رسائی کرن کان آکھیا۔ انج اوہنوں وِساہ کے قتل کر چھڈ یا۔ اوہدے مرن سمے دلی وچ انھیر تے بھمب آیا۔ (احمد یادگار: 254) شیر شاہ دا مرن ورھا 1545ء ہے تے اوہدے پُتر اسلام شاہ دا 1553ء ہے۔ انج ایہناں اٹھاں ورھیاں وچ ای خان خواص نال بھانا ورتیا۔ ہُن برعظیم وچ خان خواص دے کئیں جاگے روضے بنے ہوئن۔

4 طارق مجاہد جہلمی، مقامات میاں محمد بخش (جہلم: مجاہد اکیڈمی، 2003ء) 37۔

5 آر۔ سی۔ ٹمپل، حکایات پنجاب حصہ سوم، مترجم۔ میاں عبدالرشید۔ (لاہور: مجلس ترقی ادب،

1962ء)3۔

6 Denzil Ibbetson, Sir Edward Maclagan, H.A.Rose, A Glossary Of The Tribes And Castes Of The Punjab And North-West Frontier Province Vol 1 (Lahore:Aziz Publishers, 1978) 631.

7 انجم سلطان شہباز۔ تاریخ جہلم (جہلم: بُک کارنر،2003ء)158۔

8 خان خواص نوں مورخاں غلام لکھیا ہے۔ کُجھناں کنیز دا پُتر وی دسیا ہے۔ شیر شاہ دے پُتر ہیلے ہوون دی سُوہ وی لگدی ہے۔ احمد یادگار دی فارسی لکھت دے حاشیے وچ ''مخزن افغانی'' دے حوالے نال ''خواص خان پسر ملک سکھا'' (احمد یادگار:150) توں چیتے دا مہاڑ ایدھر ای ویندا ہے کہ ایہہ دیسی بندہ ہا۔ پنجابی لوک گاون تے دلی دے بھٹ دی بانی وچ وی اوہدے پیو دا ناں سُکھا دسیا گیا ہے۔ اساڈی معلومات موجب سُکھا پٹھاناں، مغلاں، ترکاں دا ناں ای نہیں۔ دوئی گل ایہہ کہ کتھی خان خواص نوں چنھاں دی کدھی تے ودھد یاں پلد یاں وکھایا ہے۔ تریئی ایہہ کہ دکن دے شاہی ویہار وچ جیس گل نوں اوگن بنایا گیا ہے، چنھاں دا ایہہ جیوندا جاگدا گُن ہے۔

9 سعید بھٹا، ''غلام محمد چیما،'' مملوکہ پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور۔

10 سعید بھٹا، ''اسالت گلوتر،'' مملوکہ پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور۔

11 سعید بھٹا، ''مُکھے خان گوندل،'' مملوکہ پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور۔

12 سعید بھٹا، ''امیر بھروانا،'' پنجابی ادب 17.63(2003ء):66-77۔

13 سعید بھٹا، ''صاحب میراثی،'' مملوکہ پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا۔ پنجاب یونیورسٹی لاہور۔

14 سعید بھٹا، ''مالی بھٹی،'' پطرس 26(2005ء):116-121۔

15 غلام مرتضٰی شاہ، پوڑی ساندل بار (پیرانوالہ: معظم علی شاہ، س،ن)14۔

16 Robert A. Georges, "Toward an Understanding of Storytelling Events," The Journal of American Folklore,82.326(1969):313-328.